

FATİH KÜRSÜSÜNDE’N SESLENEN MEHMET ÂKİF*

Alev Sınar UĞURLU**

Öz: Balkan Savaşı’nın başında, İstanbul’da çeşitli camilerin kürsülerinden; Millî Mücadele sırasında, kasaba kasaba dolaştığı Anadolu’daki pek çok camiden halka seslenerek durumun vahametini anlatıp onları düşmana karşı mücadeleye yönlendiren Mehmet Âkif vaazı şiirine de taşımıştır. Manzum vaazlar kaleme alarak hem kendi çağdaşlarına hem de sonraki nesillere ulaşan Mehmet Âkif son derece keskin kullandığı şiir dilinin gücünden ve etkileyiciliğinden yararlanarak sosyal hayattaki aksaklıkları yansıtır, bu aksaklıkların giderilmesi için çözüm önerilerinde bulunur, sosyal hayatın nizamı açısından son derece önemli mesajlar verir. *Safahat*’ın dördüncü kitabı olan, Balkan bozgunu sırasında yazılmaya başlanan ve manzum bir vaaz şeklinde düzenlenen *Fatih Kürsüsünde*’de Mehmet Âkif, genelde kâinatın nizamı, özelde toplumun ve insanın varlığını devam ettirebilmesi için en temel prensip olan “çalışma konusu” üzerinde durur. Çalışmayan, sorumluluklarını yerine getirmeyen insanın ve böyle insanlardan oluşan toplumun varlığını sürdüremeyeceğini somut örneklerle anlatır. Bu manzum vaazda ana fikir olan çalışma ile birlikte pek çok yan fikrin yer aldığı, özellikle de Doğu ve Batı dünyasının eleştirel bir gözle değerlendirildiği görülür. Çalışmada *Fatih Kürsüsü*’nden seslenen Mehmet Âkif’in bu kitapta çöküşe sürüklendiğinin farkında olmayan bir topluma hangi mesajları verdiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimler: Mehmet Âkif, *Safahat*, *Fatih Kürsüsünde*, manzum vaaz, çalışma.

Mehmet Âkif Who Addresses People from the Fatih Chair

Abstract: Mehmet Âkif addressed people from the chairs of various mosques in Istanbul at the beginning of the Balkan War, from many mosques in Anatolia, where he wandered town by town, during the War of Independence, explaining the gravity of the situation and directed the people to the struggle against the enemy. He also conveyed his sermon to his poetry. Mehmet Âkif, who reached both his contemporaries and the next generations by writing verse sermons, reflects the disruptions in social life by taking advantage of the power and expressiveness of poetic language he uses extremely sharply, proposes solutions to overcome these deficiencies, and gives extremely important messages in terms of the order of social life. In the *Fatih Kürsüsünde*, the fourth book of *Safahat*, started to be written during the Balkan Defeat and organized in the form of a verse sermon, Mehmet Âkif focuses on “working”, the most fundamental principle for the order of the universe in general and of the continuation of the existence of

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 28.05.2021 - 24.11.2021

** Prof.Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bursa, Türkiye. alevsinar@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0453-585X.

society and man in particular. He explains with concrete examples that people not working and not fulfilling their responsibilities and society consisting of such people cannot survive. In this verse sermon though it focuses on “working” mainly, it is seen that there are many side opinions, especially the Eastern and Western worlds are evaluated with a critical eye. This study will be focused on what messages Mehmet Âkif gives in the book *Fatih Kürsüsünde* to a society that is not aware of being dragged into collapse.

Keywords: Mehmet Âkif, *Safahat*, *Fatih Kürsüsünde*, verse sermon, working.

Giriş

İnsanın sosyal kimliği olduğu bilinciyle hareket eden Mehmet Âkif (1873-1936), yaşadığı topluma karşı sorumluluğunu yerine getirebilmek için fert ve toplum hayatında gözlemediği yanlış ve sapmaları düzeltmek adına halka sözle ve yazıyla seslenme yolunu tercih etmiştir. *Fatih Kürsüsünde*'nin hemen başında şiir anlayışını özetleyen şu mısraları zikreder:

-Hayır, hayâl ile yoktur benim alışverişim...

İnan ki: Her ne demişsem görüp de söylemişim.

Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek:

Sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek! (1987, s. 208)

Bu mısralardan da anlaşıldığı üzere Mehmet Âkif sosyal hayatta tespit ettiği zaaf, aksaklık ve sorunları edebiyat vasıtasıyla teşhir etmeyi ve bu sıkıntıların çözüme ulaşması için çareler teklif edip yol göstermeyi kendine görev bilmiştir. Kitapları için seçtiği *Safahat*, *Süleymaniye Kürsüsünde*, *Fatih Kürsüsünde* başlıkları da Âkif'in edebiyatı aracı olarak kabul edip yüklediği bu sosyal vazifeyi yansıtıcı niteliktedir. *Safahat*'ın ikinci kitabı olan *Süleymaniye Kürsüsünde*'de olduğu gibi dördüncü kitap *Fatih Kürsüsünde*'de de cami kürsüsünün dinî temsiliyeti ve cemaati yönlendirme işlevinden yararlanarak sosyal hayattaki sıkıntıları yansıtıp halkı uyandırmayı, yanlışları fark ettirip halkı bilinçlendirmeyi, çalışmaya teşvik etmeyi amaçlamıştır. Düşünce dünyasının İslâm kültür ve medeniyeti ile beslendiği, her meseleye öncelikle İslâm dini çerçevesinde baktığı bilinen Mehmet Âkif'in hareket noktası özellikle Hz. Muhammed ve ahabının yaşadığı dönemdir. Cami kürsüsünden seslenerek halka sosyal ve siyasî içerikli öğüt verme tercihinin arkasında da asr-ı saadet dönemini örnek alması yatmaktadır. Zira Cuma veya bayram namazlarında özellikle İslâm'ın ilk yıllarındaki uygulama biçimi itibarıyla birtakım sosyal, ekonomik, idarî ve askerî kararların duyurulduğu; gelişen olaylar hakkında resmî görüşün açıklandığı “hutbe”nin kamu düzeni bakımından ayrı bir etkisini göz ardı etmemek gerekir. Bu namazları kıldırın hatipler, modern zamanların meclis kürsüsüne yakın bir fonksiyon taşıyan cami minberlerinden, bir taraftan halka dinî konuları hatırlatır, öğretir ve nasihatle bulunurken, diğer yandan da hutbeyi sosyo-politik bir iletişim aracı; yönetenlerle – yönetilenler arasında bir diyalog vasıtası olarak kullanmışlardır”

(Akın, 2016, ss. 189-190). Mehmet Âkif de Süleymaniye Camii'nin kürsüsünden seslendikten sonra bu kez de çocukluğunun ve gençliğinin geçtiği, babası Tahir Efendi'nin dersiâm olarak görev yaptığı Fatih Camii'nin kürsüsünden sesini duyurmuş, cami kürsüsünü tıpkı asr-ı saadette olduğu gibi sosyo-politik bir iletişim aracı olarak kullanmıştır. Mehmet Âkif'in cami kürsüsünden halka seslenişinin sadece şiir dünyasının sınırları içinde kalmadığını da hatırlamak gerekir. Hayal ile hiçbir zaman alışverişe girişmemiş olan Âkif'in gerçek hayatta da sık sık cami kürsüsünü siyasî ve sosyal mesaj vermek için kullandığı malûmdur. 8 Ekim 1912 ile 30 Mayıs 1913 tarihleri arasında yaşanan Balkan Savaşı'nın başında, Şubat 1913'ün ilk yarısında İstanbul'da Fatih Camii'nde, Bayezid Camii'nde ve Süleymaniye Camii'nde vaazlar vermiş, Balkan Savaşı'nın sadece yaşandığı bölgeyi ilgilendiren bir sorun olmadığını anlatarak halkı devlete ve orduya destek olmaya çağırılmış, çalışmanın, eğitimin önemini anlatmıştır (Düzdağ, 1986, ss. 42-43). Millî Mücadele sırasında da şehir şehir, cami cami dolaşıp Batı'nın emperyalist arzularını anlatarak halkı düşmana karşı silahlı mücadeleye teşvik eden Âkif'in mevzelerinin Millî Mücadele'nin kazanılmasında katkısı büyüktür.

Safahat'ın dördüncü kitabı olan *Fatih Kürsüsünde*'nin neşrine *Sebilü'r Reşad*'ın 10 Temmuz 1913 (5 Şaban'ül Muazzam 1331) tarihli 252. sayısında başlanmış, tefrika derginin 23 Temmuz 1914 (27 Şaban 1332) tarihli 306. sayısında tamamlanmıştır. Kitap olarak ilk baskısı 1914'te (1332) Tevsi-i Tıbaat Matbaası tarafından Sebilü'r Reşad kitaphanesi neşriyatı olarak yirmi üç adet yapılır. "Tamamı 1692 mısra tutan" (Düzdağ, 1996, s. 42) *Fatih Kürsüsünde* mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır. Mehmet Âkif, kitabı "Hamâsî Şairimiz Midhat Cemal'e" ithafla, Âkif'i en iyi anlayanların başında yer alan kadim dostu Midhat Cemal Kuntay'a ithaf etmiştir.

Fatih Kürsüsünde, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümün başlığı "İki Arkadaş Fatih Yolunda", ikinci bölümün başlığı "Vaiz Kürsüde"dir. Manzum vaazın ana düşüncesi çalışmaktır. Bu ana düşünce özellikle "Vaiz Kürsüde" adlı bölümde aralıklı olarak altı kere tekrarlanan "Bekâyı hak tanıyan sa'yî bir vazife bilir;/ Çalış çalış ki beka sa'y olursa hak edilir." mısralarında özetlenmiştir. Bu manzum vaazda ana düşünce olan çalışmanın etrafında Doğu ve Batı dünyasının eleştirel bir gözle değerlendirilmesi ile birlikte pek çok yan fikir yer alır. Bu çalışmada Fatih Kürsüsü'nden seslenen Mehmet Âkif'in çöküşe sürüklendiğinin farkında olmayan bir topluma hangi mesajları verdiği üzerinde durulacaktır.

1. Fatih Yolunda

Fatih Kürsüsünde'nin birinci bölümü anlatıya dayalı türlerde kullanılan diyalog ve gösterme tekniği ile kaleme alınmıştır. "Konuşma faaliyeti, aynı zamanda teknik bir özellik taşımaktadır. Her şeyden önce konuşma, basitten bileşiğe uzanan düzeylerde bir ifade etme, anlatma tarzıdır. Bu nedenledir ki

edebiyatçılar, özellikle hikâyecilerle romancılar, bu tarzdan fırsat buldukça yararlanmaya çalışmışlar, kahramanları karşılıklı konuşturarak metinlerini zenginleştirmişlerdir” (Tekin, 1991, s. 265). Bu bölümde kullanılan bir diğer anlatım tekniği, “bir olayı ya da durumu, belli bir zaman ve yer içinde daha çok kişiler arası konuşma ve eylem biçiminde okuyucuya sunmak” (U. Aytür’den akt. Tekin, 1991, s. 201) şeklinde tanımlanan gösterme tekniğidir. Her iki anlatım tekniğinin de asıl kullanıldığı edebî tür tiyatrodur. Tiyatrodan roman ve hikâyeye geçen bu anlatım tekniklerini kullanarak eserini zenginleştiren ve hareketlendiren Mehmet Âkif *Fatih Kürsüsünde*’nin ilk bölümünde iki arkadaşın yer yer çatışan karşılıklı konuşma ve eylemleriyle rahatlıkla sahnelenebilecek bir tiyatro metni oluşturmuştur. Bu tiyatro sahnesinin kahramanları Karaköy’de vapurdan inen iki arkadaştır ki onların Mehmet Âkif ve Midhat Cemal olduğunu düşünmek mümkündür. Mekân; Galata Köprüsü, Yeni Camii ve Süleymaniye Camii, Vefa, Bozdoğan Su Kemeru istikametinden Fatih Camii’ne doğru giden güzergâhtır. Zaman, Balkan bozgunu dönemidir. Dramatik örgüyü vaaz dinleyip namaz kılmak üzere söz konusu güzergâhta yürüyen iki arkadaşın sohbetleri oluşturur. Bazı konularda farklı düşüncelere sahip oldukları anlaşılan biri mektep diğeri medrese eğitimi almış iki arkadaş arasında geçen konuşmalar, hem bir tiyatro metninde olması gereken çatışmayı içerir hem de ikinci bölümde vaiz kürsüye çıktıktan sonra verilecek olan ana düşünce olan çalışma temine okuyucuyu hazırlama işlevi görür.

Bu iki şahıstan biri medresenin rahle-i tedrisinden geçmiştir, Fatih Camii’nde vaaz dinleyip namaz kılmak ister, yanındaki arkadaşını da kendisine katılmaya davet eder. Batılı tarzda eğitim alan ise “herze” dinlemek istemediğini söyleyerek ilk etapta bu teklifi reddeder. Böylelikle hem iki arkadaş arasında samimi bir söz çarpışması başlar hem de Mehmet Âkif bu vesileyle değişen çağın farkına varmamak için direnerek dine zarar veren din adamlarını eleştirir:

-Tamam!

Zamanıdır oturup, şimdi herze dinlemenin;

O yâve-gûları hâlâ, adam, deyin beğenin!

Sarıklı milletidir milletin başında belâ...

-Fakat, umûmunu birden batırmak iş değil a!

Bilir misin ne dehâlar yetiştirdi medreseden?

-Dehâ mı? At bakalım, hiç sıkılma, bol keseden!

-Sıkılmadan atayımış... Kuzum, niçin atayım?

İnanmıyorsan eğer dur ki ben de anlatayım...

-Sayıp da nâfile ma'lum olan beş on ismi,

Yorulma: Onları ezberlemek de bir iş mi?

Fakat, şu va'z edecek herze-gû aceb kim ola?

Ne olsa hiç ya... Nihâyet, sarıklı bir molla!

-Seninle biz de, birâder, sabahleyin çattık!
 İnâda karşı ne yapsın da susmasın mantık?
 “Sarıklıdır” diye hiç görmeden, bilâ-insâf,
 Kibâr-ı ümmeti haksız değil mi istihfâf?
 Gelip de bir bulunaydın geçenki va’zında:
 Kalırdı parmağın, Allah bilir ki, ağzında!
 Ne var inadına etsen de bir sefer galebe,
 Benimle Fâtih’e gelsen...

-Al işte, geldim be! (Ersoy, 1987, s. 209)

Âkif, *Kur’an-ı Kerim* emirlerinden ve Hz. Peygamber’in sünnetinden uzaklaşarak hurafelere hapsolmuş din adamlarından hoşlanmadığını ve onları toplumun geleceği için tehlike olarak gördüğünü ifade etme imkânı bulur. Ancak elbette hurafeye saplanmamış, sosyal zamanın farkında olan din adamları da vardır. Fatih Camii’ne böyle bir vaizin konuşmasını dinlemek üzere yola koyulurlar. Galata Köprüsü’nün Eminönü ayağına geldiklerinde karşılarına 1597 tarihinde Sultan III. Murad’ın hasekisi Safiye Sultan tarafından yaptırılan Yeni Camii çıkar. Her iki arkadaşın da “mabed-i feyyaz” nitelimesinde birleştikleri Yeni Camii’yi Mehmet Âkif, Osmanlı mimarisinin başarılı bir örneği olarak görür; ancak bu muhteşem mabedin etrafında yoldan gelip geçenlerin ve esnafın oluşturduğu kalabalığa, çirkin manzaraya, tarihî yapıya gösterilen duyarsızlığa dikkat çekmeden edemez:

-Gayet kolay: ‘Şu meydanlık,
 Ki yol geçen hanı olmuştu, avludur artık;
 Bu avludan geçecekler namaz için geçecek.’
 Deyip kapatmalı! (1987, s. 210)

(...)

Taşıp taşıp dökülürken o şi’r-i berceste,
 Safâ-yı fitratı şâhid ki: Tertemiz aslı;
 Damarlarında yüzen kan da, can da Osmanlı!
 Görüp bu cûşîş-i san’atta rûh-i ecdâdı,
 Biraz sıkılmalı şehrin sıkılmaz evlâdı! (1987, s. 211)

Sohbet sırasında verilen ikinci mesaj ibadet edilen mekânlarla ve tarihî eserlere saygı duymak ve onları korumak gerektiğidir. Günlük hayatın keşmekeşi içinde ecdadın ruhunu sonraki nesillere taşıyan sanat eseri kaybolup gitmemeli, camiin uhrevî havası gündelik hayatın gerektirdiği koşuşturmaya kurban edilmemelidir.

Sohbet sırasında üçüncü olarak dil üzerinde durulur. Mektep mezunu olan kahramanın toplumun “halet-i ruhiyye”sinin değiştiğini söylemesi üzerine Âkif’i temsil eden kahraman sinirlenir; yabancı dillerden kelime, kavram, terim ve

özellikle dilbilgisi kuralı alınmasına karşı çıkar. Yeni kelime ve ıstılahların Türkçenin kuralları doğrultusunda dilin yapısını bilenler tarafından türetilmesi gerektiğini savunur:

-Aman şu 'hâlet rûhiyye' bir de 'mefkûre'
Ayıp değil ya, gıcıklar benim sinirlerimi!
-Niçin sinirleniyorsun? Taassubun yeri mi?
Biraz değişmeli artık bu eski zihniyyet.
"Lisâna hiç yenilik sokmayın!" demek: Cinnet
-Hayır, taassub eden yok... Şu var ki: icâbı
Tahakkuk etmeli bir kerre; bir de, erbabı
Eliyle olmalı matlûb olan teceddüdler...

(...)

Tasarrufâtını aynen alırsak İngiliz'in,
Fransız'ın, ne olur hâli, sonra, şivemizin?
Lisânın olmalıdır bir vakâr-ı millîsi,
O olmadıkça müyesser değil teâlîsi (1987, s. 212).

Kazım Yetiş, bu mısraları değerlendirirken milletin hayata bakışı doğrultusunda dilini ve söyleyişini şekillendirdiğini Yahya Kemal'den önce fark eden ilk isimler arasında Mehmet Âkif'i sayar (2006, s. 108). Bu mısralarda Mehmet Âkif'in yabancı dillere ait dilbilgisi kurallarının Türkçede kullanılmasına itiraz ettiği *Genç Kalemler*'in 1911'de başlattığı "Yeni Lisan" hareketinin bu önemli prensibine katıldığını da göstermektedir¹.

İki arkadaş Süleymaniye Camii'ne vardıkları zaman bu mekânı cami, türbeler, medreseler, darüşşifa, hamam gibi bölümlerden oluşan külliye olarak değerlendirir. Camiin haşmeti konusunda hemfikirlidir. Âkif, bu külliyei sadece dinî ya da estetik boyutuyla yansıtmaz; İslâm dini ile ilim arasında bir çatışma olmadığını göstermek için de bu konuşmaya yerleştirir. Dinin ilimle beslendiğini, din ile ilim arasındaki dayanışmayı somutlaştırmak için medreselerde okutulan ilimlerden bahseder. Mazi ile hâli karşılaştırır. Medresenin artık ilim merkezi olma özelliğini kaybettiğini üzülen ifade eder.

Süleymaniye Camii'nden yokuş aşağı yürüyüp Vefa'ya gelen iki arkadaşın bu semtteki sohbet konuları kahvehanelerdir:

-Epeyce kahve de var...
-Nerde yok ki? Her yerde!

¹ Kazım Yetiş, *Bir Mustarip Mehmet Âkif Ersoy* adlı kitabında Âkif'in dil konusundaki bu düşüncelerini *Sebilü'r Reşad*'daki bazı yazılarında da dile getirdiğini belirtir (2006, ss. 107-108).

Onunla millet-i merhûme uğramış derde!
 Bekâsı var mı cihânın, düşünme âkıbeti!
 Uzan şu peykeye: Buldun demektir âhireti!
 Birinci def'a imiş binmiş ihtiyar kayığa;
 Piyâde yağ gibi kaydıkça doğrulup açığa;
 Işıldamış gözü, bir kav çakıp demiş; 'Yâ Hay!
 Ömür ömür bu ömür işte: Hem otur, hem kay!
 Şu peykeler de o tiryâkinin "ömür" dediği
 Piyâdenin eşidir: Yan gelir misin... Ne iyi!
 Hayat akıp gidecekmiş... Ne var kederlenecek?
 Zaman zaman bu zaman... Durma bir nefes daha çek!
 Safâna bak ki ya çıktın, ya çıkmadın yarına! (1987, s. 215)

Safahat'ın birinci kitabındaki "Mahalle Kahvesi" adlı manzum hikâyede aile ve toplum hayatının en büyük düşmanı olarak gördüğü kahveleri ve buranın müdavimlerini öfkeyle eleştiren Mehmet Âkif benzer eleştiriyi burada da tekrarlar.

Deden mi açmış o miskin kılıklı kahveleri?

Hayır, deden sana, bak hastahaneler yapmış!

Yanında Mekteb-i Tıbbiye'ler, neler yapmış!

Şu gördüğün kocaman kütle yok mu? Dârü't-Tıb (1987, s. 214).

mısralarıyla ecdadın tembelliği değil, çalışmayı, üretmeyi, ilimi seçtiğini belirten Âkif torunların ise kahvehaneler vasıtasıyla tembelliğe alışmalarına üzüldür. Bu pis mekânın toplumu uyuşturduğunu ve millet-i merhumeye dönüştüren amillerden biri olduğunu fark ettirir.

Bundan sonra sıra mektep medrese ikiliğinin eleştirisine gelir. Âkif'in mektep derken kastettiği Tanzimat'tan sonra açılan ve Batılı tarzda eğitim veren okullardır. Âkif'e göre eğitimi bu şekilde ikiye ayırmak demek vücudu bir kenara, dimağı bir kenara atmak demektir. Önceki konuşma sırasında medreselerin ilim üretmediğini ifade eden Âkif burada dinî ve modern eğitimin birleştirilmesi, eğitimde süreklilik ve birliğin sağlanması gerektiği mesajını verir.

Fatih Camii'ne giden güzergâhta Bizans döneminden kalan ve Osmanlı Devleti'nin padişahları tarafından pek çok kere restore edilen Bozdoğan Su Kemerî'nin görünmesiyle sohbet konusu yine değişir. Dördüncü asrın sonundan beri asırlardır İstanbul'un hayatına tanıklık eden Bozdoğan Su Kemerî de Âkif'e mazinin ihtişamını hatırlatır. Özellikle *Safahat*'ın altıncı kitabı olan *Asım*'da görkemli mazi ile perişan hâl arasında kapsamlı mukayese yapan Âkif, burada kısa ama benzer bir mukayese yapar. Bozdoğan Su Kemerî, İstanbul Doğu Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde iken başta Yerebatan Sarnıcı olmak üzere yer

altındaki su depolarına su taşıyan kanallar olarak inşa edilmiştir. Mehmet Âkif, İstanbul'un fethinden hemen sonraya giderek şehre akan suyun nasıl getirildiğini anlatır. Türkler şehirde akan suyun olmadığını, sarnıçlarda toplanan sularla su ihtiyacının karşılandığını görünce ilk iş olarak suyun tazyikinden istifade ederek şehre su getirmişler ve maksemler inşa ederek şehrin içine su dağıtmışlardır. Âkif, Süleymaniye külliyesinden söz ederken vurguladığı bir gerçeğin yeniden ve ısrarla altını çizer. Camii, maksem, çeşme, su kanalı vs. yapabilmek için hesap yani temel bilimleri bilmek gerektiğini belirterek İslâm dininin ilimle beslendiğini adeta haykırır.

Fatih Camii'ne vaaz dinlemek üzere yola koyulan iki arkadaşın farklı konulardan söz ettikleri, sohbeti içeren konular arasında bir bütünlük olmadığı görülmektedir. Konular farklı olsa da fikrî olarak bakıldığında bir ortaklık vardır. Din adamları içinde hurafelere saplanmış olanlar, tarihe-ata mirası mimariye-ibadethaneye saygı, millî dil, bozulan medreseler, eğitimde birlik, kahvehanelerin insanı miskinliğe alıştırmaması, ecdadın ilime verdiği önem ve ilimden yararlanarak ürettikleri hep çalışmayla ilgilidir. Böylece Âkif, okuyucuyu bir sohbete dâhil ederek birazdan karşılaşacağı manzum vaazın esas mesajı olan çalışmaya hazırlamış olur.

Mehmet Âkif'in sanat anlayışını bu bölümün başında zikretmesi de son derece anlamlıdır. "İnan ki ne söylemişsem görüp de söylemişim" diyen Âkif, Galata Köprüsü'nden Fatih Camii'ne kadar hep gözlemlerinden hareketle manzumesini oluşturur. Fatih Kürsüsü'ndeki vaazda üzerinde duracağı çalışma fikrine uygun bir şekilde çalışmanın ve çalışmamanın neticelerini gerçek bir şehir manzarası ve bu manzaranın düşündürdüklerinden hareketle gözler önüne sermiştir. Bu açıdan bakıldığında *Fatih Kürsüsünde*'nin ilk bölümünde tam bir fikir bütünlüğü vardır.

2. Vaiz Kürsüde

Vaiz vaazdan önce Ahzâb suresi 56. ayet ile A'raf suresi 185. ayetin baş kısmını zikreder. Ahzâb suresinin "Allah ve melekler Peygamber'e salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selam okuyun" (33/56) mealindeki 56. ayeti uyarınca müminleri Hz. Peygamber'e dua etmeye, onu övgü ve hayırla anmaya davet eder. "Göklerin ve yerin egemenliği üzerinde, Allah'ın yarattığı her bir nesne üzerinde ve kendi ecellerinin yaklaşmış olabileceği hususunda hiç kafa yormadılar mı?" mealindeki A'raf suresi 185. ayetin baş kısmı zikredilerek "yüce Allah'ın gökler üzerindeki mutlak yönetimi", "hükümraniği" dile getirilir; "insanların yüce Allah'ın evren üzerindeki mükemmel yönetimine bakıp düşünerek bundan Hz. Peygamber'in öğretisinin gerçek olduğuna dair deliller çıkarmaları" istenir; "ilahi yasaları tanımayan"lar ikaz edilir (7/185). Vaaz başlamadan A'raf suresinin 185. ayetinin hatırlatılması son derece anlamlıdır. Çünkü vaizin uzun bir giriş içinde söyledikleri bu ayetin adeta tefsiridir.

Zikredilen ayet vaizin kâinat ve kâinatın düzeni hakkında söyleyeceklerine ve telkin etmek istediği düşünceye zemin hazırlar.

Vaiz, aslında ortalama kırk beş dakika sürmesi beklenen bir vaaz için uzun bir giriş yapar, iki yüz doksan mısraı kaplayan bir akış içinde yaradılışın kanununu anlatır. Yaradılışın kanununu anlatmaya kâinatta çalışan unsurların neler olduğunu sayarak başlar. Kâinatta en çok çalışan yüce Allah'tır. Kâinattaki en küçük zerreden nebula olarak adlandırılan uzaydaki devasa gaz ve toz bulutlarına kadar her şeyi; yeri, göğü, gök cisimlerini, canlıları, organiği-inorganiği, dağı, denizi, uzayı, çölü, bozkır, ovayı, hava boşluğunu, tabiatı Allah yaratmıştır. Her daim bin renkli hadise ile tecelli etmekte, yaratmayı sürdürmektedir.

Varlığın esası maddedir. Madde, kuvveti oluşturur ve çalışma neticesinde şekillenir; varlığın unsurları ortaya çıkar. Bundan sonra Âkif, varlığın unsurlarının çalışma prensibi içindeki yerlerini yansıtır. Varlıktan ve varlığın unsurlarından bahsederken Mehmet Âkif, fizik biliminden hareket eder².

Zaman ve mekân çalışır. Zaman sürekli ilerler, mekân çalışarak meydana gelir. Kâinatta her şeyin çalıştığını, yorulmadığı anlatan vaiz gök cisimlerinin de insanı hayret ettirecek bir düzen içinde çalıştıklarını belirtir. Güneş, ay, yıldızlar ve gezegenleri bir ailenin fertleri olarak görür. Aralarında mükemmel bir uyum, mükemmel bir iş birliği vardır. Muazzam bir incelikle çalışan bu ailenin reisi güneştir. Biri görevini yapmazsa bütün kâinat perişan olur:

Ne ittîrâd-ı müebbed! Ne muntazam hareket!

Ya ellerindeki bernâmec, etseniz dikkat.

Bir incelikle mesaîyi münkasimdir ki:

Ne inceliktir o, kâbil değildir idraki.

Görölmüyor birinin istirahat eylediği..

Onun tevakkufu, zîrâ, bütün bir âileyi

Dakîkasında perîşân eder, ezer, bitirir.

Demek ki: İstese bir zerre bin cihân devirir! (1987, s. 222)

Mevsimler çalışmanın mahsulüdür. Yağmur, suyun buhar olmasıyla, çalışmasıyla meydana gelir. Ziya zulmetle yarışır. Zemin semaya alev püskürür. Sema yıldırımını zemine yollar. Rüzgâr, denizler, nehirler çalışırlar. Çalışma tabiatıta mutata bir hâl almıştır. Bütün tabiat hadiseleri bir çalışmanın ürünüdür. Toprak çalışır. En kısır toprak bile baharda birçok nebat emzirir. Hayvanlar âleminde de çalışan, kuvvetli olan ayakta kalır. "Hayatı hak tanıyanlar

² Çağdaş tıp doktoru Adnan Adıvar "Onun 'Fatih Kürsüsü' eşsiz bir abide-i fendir, o eserin her kelimesi ilm-i fen deryasından seçilmiş inciler, meyvelerdi" cümlesiyle bu kitabı kaleme alırken Mehmet Âkif'in fen bilimlerinden yararlandığını belirtir ve Âkif'i "büyük bir fen adamı" olarak kabul eder (Çantay, 1966, s. 39).

yorulmuyor” (1987, s. 227) diyen Âkif verdiği kapsamlı örneklerle kâinatın devamlı hareket hâlinde olduğunu, yaradılışın çalışma üzerine kurulduğunu, varlığın ancak çalışarak var olabileceğini gösterir. Tabiat hayat hakkını daima çalışana, mücadele edene verir. Hayatın bir savaş meydanı olduğunu anlamayanlar, Yaradan’ın kendilerine emanet ettiği hedeflerin peşinde koşmayanlar, mücadeleden kaçanlar hayata tutunamazlar:

Bu harb işinde kazanmaktadır çalışmış olan;
Çalışmayıp oturandır gebertilen, boğulan.
Nedir murâdı, bilinmez, fakat Hakîm-i Ezel,
Cihânı ma’reke halk eylemiş, hayâtı cedel.
Kimin kolunda mesâî denen vefâlı silâh
Görölmüyorsa, ümit etmesin sonunda felâh (1987, s. 228)

Vaazın giriş kısmında hayatın akışının çalışmaya bağlı olduğunu anlatırken düzensiz aralıklarla tekrarlanan “Bekâyı hak tanıyan sa’yî bir vazife bilir; /Çalış çalış ki bekâ sa’yî olursa hak edilir.” mısraları Âkif’in telkin etmek istediği düşünceyi veciz bir şekilde ifade eder. “Bu, manzumenin temasını ifade eden beyittir (leitmotif). Şiir boyunca bütün anlatılanlar, bu beyit etrafında toplanır.” (Ercilasun, 2009, s. 142) Kazanmak isteyen çalışmalıdır. Kazanç ancak çalışarak hak edilir. Helal kazanç elde etmek isteyen alın teri dökmek zorundadır. Yaradılışın ezeli ve ebedî kuralı budur.

Bu girişten sonra, vaaz genelden özele yani kâinattan ve varlıktan insana yönelir. Buraya kadar dinî-hikemî hakikatler üzerinde duran vaiz insandan söz etmeye başlayınca hitabetin tonu da değişen özne ile birlikte değişir. Hikemî ve sakin bir üslupla başlayan vaaz, özellikle çalışmayan unsur olan Doğu dünyasına mensup insan üzerinde yoğunlaşınca, öfkenin neredeyse hemen her kelimeye sindiği bir hitabet şeklini alır.

İnsanın fıtratında çalışma iradesi vardır. Eğer fıtratta çalışma iradesi olmasa ailenin, toplumların, milletlerin yaşamlarını sürdürmeleri mümkün değildir. 20. yüzyıl Batı dünyası, Doğu dünyasının aksine yaradılışın kuralını kavramıştır:

Bakın mücâhid olan Garb’a şimdi bir kerre.
Havâyâ hükmediyor kâni’ olmuyor da yere.
Dönün de âtlı olan Şark’ı seyredin. Ne geri!
Yakında kalmayacak yeryüzünde belki yeri! (1987, s. 229)

Oysa kâinattaki her unsur çalışırken, Batı sürekli terakki ederken Müslüman Doğu yaradılışın kanununu unutmuş, çalışmak yerine miskinliği seçerek ahiret kılıklı bir diyara dönüşmüştür. Çalışmayan unsur 18., 19. ve 20. yüzyıl İslâm âlemidir. Ecdattan, şanlı maziden utanmadan, şeref-şan-kahramanlık-din-iman-

vatan-hak-vicdan gibi kutsal değerlerden vazgeçen, sadece can derdine düşmüş insanlardan oluşan bir toplumun³ ayakta kalmasının mümkün olmadığını anlatır:

Nedir bu meskenetin, sen de bir kımıldasana!
Niçin kımıldamıyorsun? Niçin? Ne oldu sana?
Niçin mi? ‘Çünkü bu fanî hayâta yok meylin!
Onun neficesidir sa’ye varmıyorsa elin.’
Değil mi?.. Ben de inandım! Hudâ bilir ki yalan!
Hayâta nerde görülmüş senin kadar sarılan?
Zorun: Gebermemek ancak ‘ölümlü dünyâ’da!
Değil hakîkati, mevtinhayâli rü’yâda
Dikilse karşına, hiç şüphe yok, ödün patlar!
Düşün: Hayâta fedâ etmedik elinde ne var?
Şeref mi, şan mı, şehâmet mi, din mi, îmân mı?
Vatan mı, hiss-i hamîyyet mi, hak mı, vicdan mı?
Mezar mı, türbe mi, ecdâdının kemikleri mi?
Salîbi sîneye çekmiş mesâcidin biri mi?
Ne kaldı vermediğin bir çürük hayâtın için?” (1987, s. 231)

Vaiz sık sık “üç yüz elli milyon Müslüman” ifadesi ile genel olarak İslâm âleminde söz ederken bu kısımda özel olarak üzerinde durduğu toplum, Türk toplumdur. Cemaate “Deden de böyle mi yapmıştı ey sefil evlâd?” (1987, s. 230) diye haykıran vaizin bu öfkesi Balkan bozgunu sırasında “Çoluk çocuk kesilirken, kadınlar inlerken” (1987, s. 231) bu felâketi umursamayan, devletin çökmek üzere olduğunu görmek istemeyen insanlara ve cihan hâkimiyeti kurmuş bir devleti çöküşe sürükleyen devlet adamlarınadır. Kadın ve çocukların ıstırabını⁴ ön plana çıkararak vaazı dinleyen erkek topluluğuna “Zavallılar seni erkek sanır da beklerken” (1987, s. 231) mısra ile kadın, çocuk, aile, toplum ve millet karşısındaki vazife ve sorumluluklarını hatırlatır. Vaazın bu bölümünde “Aman Grey! Bize senden olur olursa meded.../Kuzum Puankere! Bittik... İnâyet et, kerem et!/ Dedikçe sen, dediler karşidan: ‘İnâyet ola!’/Dilencilikle siyâset döner mi, hey budala?” mısralarıyla başlayan ve “Ya sen nesin?

³ “Hürriyet Kasidesi”nde ecdadının zaferleriyle övünen ve kahramanlık ruhundan nasibini almayı canını muhafaza etmeyi tercih edenlere “Kaçar mı mert olan bir can için meydân-ı gayretten?” diye seslenen Namık Kemal ile Mehmet Âkif’in benzer düşüncede olduğu görülmektedir.

⁴ I. *Safahat*’ta yer alan “Köse İmam” başlıklı şiirde Âkif “Üç sınıf halka içim parçalanır, hem ne kadar!/ İhtiyarlar, karılar, bir de küçükler; bunlar/Merhamet görmeli, yüz görmeli insanlardan;/Yoksa, insanlığı bilmem nasıl anlar insan?” (1987, s. 116) mısralarıyla da biyolojik farklılığı gözeterek sosyal hayatta yaşlılara, kadın ve çocuklara ayrıcalık tanınması gerektiğini ifade eder.

Mütevekkil! Yutulmaz artık bu! Biraz da saygı gerektir.. Ne saygısızlık bu!/Hudâ'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ;/ Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete.. Ha?" (Ersoy, 1987, ss. 232-233) mısralarıyla tamamlanan kırk sekiz mısra boyunca hem devlet yapısındaki hem de insandaki bozulmayı yansıtır. Bunu yaparken "ciddi bir tavırla söylendiği halde alay olduğu belli olan / sezilen acımasız söz" (Karataş, 2011, s. 290) şeklinde tanımlanan ironiden yararlanır. Söz konusu kırk sekiz mısraın ilk on mısraında, Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıla cihana hâkim olma gücünü kaybederek girdiğini belgeleyen 1699 tarihli Karlofça Anlaşması itibarıyla siyasî, askerî ve sosyal alanda yaşanan çöküşü veciz bir şekilde dile getirir. Donanma ve ordu fetihten fethetme koşarken Batı bu ihtişamın karşısında ezilmiş ama Osmanlı Devleti kuvvetten düşüp teknolojik anlamda Batı ile boy ölçüşemez hâle gelince durum değişmiştir. Âkif, devletin her başı sıkıştığında İngiltere, Fransa gibi Avrupa'nın güçlü devletlerinden yardım istemesini öfkeyle kınar; "Siyâsetin kanı: Servet, hayâtı: Satvettir,/Zebûn-küş Avrupa bir hak tanır ki: Kuvvettir" (1987, s. 233) diyerek siyasette karşı tarafı sindirmeyi başaranın, ekonomik ve askerî alanda güçlü olanın kendini kabul ettirdiğinin altını çizer. Böylece uluslararası ilişkilerde, dış siyasette söz sahibi olabilmenin en çok nelere bağlı olduğunu hatırlatır. Vaiz, durum tespiti yaptıktan sonra bu içler acısı durumun asıl sebebinin yanlış yorumlanan kader ve tevekkül anlayışına bağlayarak sözü İslâm dinin özünden uzaklaştırıldığına getirir:

'Kadermiş!' Öyle mi? Hâsâ, bu söz değil doğru:
Belânı istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu!
Taleb nasılsa, tabî'î, netice öyle çıkar,
Meşiyetin sana zulmetmek ihtimâli mi var?
'Çalış' dedikçe şeriat, çalışmadın, durdun,
Onun hesabına birçok hurâfe uydurdun!
Sonunda bir de 'tevekkül' sokuşturup araya,
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya! (1987, s. 233)

İslâm dini mutlak manada çalışmayı emrederken, emek harcamaktan kaçınarak, sorumluluklarından uzaklaşıp başına gelen her şeyi kader olarak gören zihniyet yüzünden gelişen Batı karşısında 18. yüzyıldan itibaren sürekli yenilgiler yaşanmıştır; neticede devlet ve toplum yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Vaiz, ferdi ve sosyal sorumlulukları doğrultusunda hareket etmeyerek iâşesini Allah'tan bekleyen, tembellik mekânı kahvede pinekleyen halka; sağlık, ekonomi ve askeriye için çaba harcamayan, asrın icaplarını göz ardı eden devlet yetkililerine ironi ile örülmüş bir söz saldırısına geçer. Çalışmamak, insanın Allah'tan belasını istemesinden başka bir şey değildir. Başa gelen her şeyin sebebi Allah değildir. İlahî iradenin, Allah'ın kullarına zulmetme ihtimali olabilir mi? Kader ve tevekkül, insanın yorulmaktan sakınarak her şeyi Allah'tan beklemesi anlamını taşımamaktadır; Allah'ın insana bahşettiği akıllı ve iradesini

kullanmadan, mücadele etmeden yaşamak ve başa gelen bütün olumsuzluklarda sorumluluğu Allah'a yüklemek, Allah'a şirk koşturaktır:

Senin bu kopkoyu, şirkin sığar mı îmâna?

Tevekkül öyle tahakküm demek mi Yezdân'a? (1987, s. 234)

Bu sözlerin camide söylenmesini çok çarpıcı bulan İnci Enginün "Camii dolduran ve vaizi dinleyen insanlar, elbette, şuurlu olarak Tanrı'ya bu gözle bakmamışlar ama kendi iradeleriyle halledecekleri her şeyi Tanrı'dan beklemekle onu, şairin anlattığı hale koymuşlardır." (1991, s. 568) diyerek bu ağır sözlerin cemaati kendi hatalarıyla ciddi anlamda yüzleştirdiğine dikkat çeker.

Mehmet Âkif, vaizin yani bir din adamının ağzından kader ve tevekkülün gerçek anlamını açıklar:

Sarılmadan en ufak bir işinde esbâba,

Muvaffakiyyete imkân bulur musun acaba?

Hamâkatin aşılıyor hadd-i i'tidâli, yeter!

Ekilmeden biçilen tarla nerde var? Göster!

'Kader' senin dediğin yolda şer'a bühtândır.

Tevekkülün, hele, hüsrân içinde hüsrândır.

Kader ferâiz-i îmâna dâhil.. Âmennâ..

Fakat yok onda senin sapmış olduğun ma'nâ.

Kader: Şerâiti mevcûd olup da meydânda,

Zuhûra gelmesidir mümkinâtın a'yânda (1987, ss. 234-235).

Kadere inanmak, imanın şartlarından biridir. Mehmet Âkif'in dini bütün bir Müslüman olarak kadere inandığı ortadadır. O, "ahireti merkeze alan kaderci bir din anlayışına karşı"dır (Bağlıoğlu, 2016, s. 34). Akıl ve iradenin Allah tarafından insana iyi-kötü, güzel-çirkin, olumlu-olumsuz, doğru-yanlış arasında seçim yapabilmesi ve seçimini uygulamaya koyabilmesi için bahşedildiğine inanır. İnsanın mevcut şartları göz önünde bulundurarak akıllı ve hür iradesi ile seçimini yapıp, seçimi doğrultusunda mücadeleye koyulmasını, elinden gelen her şeyi yaptıktan sonra neticeyi sabırla beklemesinin gerçek anlamda tevekkül olduğunu ifade eder. Hareket noktası İslâmiyet'in ilk yılları olan Mehmet Âkif, asr-ı saadet döneminden bir anekdot aktararak kader meselesini somutlaştırır. İslâm ordusu, Ebu Ubeyde'nin komutasında Şam'a sefer düzenlemiştir. Hz. Ömer, askerleriyle birlikte Ebu Ubeyde'ye yardım etmek üzere Şam'a doğru hareket eder. Ebu Ubeyde yolda onu karşılar. Ordunun, önde veba salgını olduğu için ilerleyemediğini söyler. Hz. Ömer ileri gelenlerle istişare yaptıktan sonra geri çekilmeye karar verir. Vebaya doğru gitmenin hatalı olduğunu söyler. Ebu Ubeyde "Bu kaçış Allah'ın takdiri mi?" diye sorunca Hz. Ömer veba gibi bir salgın hastalığın bulunduğu yere gitmenin de ayrı bir kader olduğunu belirtir.

Böylelikle Âkif, ashabın dünyevî işlerde aklı ölçü aldığını gösterir. Tevekkül miskinlik demek değildir. Âkif'e göre tevekkül yürekteki azmin arkadaşıdır.

Bütün serâiri kalbin ihâta etse, yine
Danış sahâbene dünyâya âid işler için;
Rahîm ol onlara.. Sen, çünkü, rûh-i rahmetsin.
Hatâ ederseler aldırma, afvet, ihsân et;
Sonunda hepsi için iltimâs-ı gufrân et.
Verip kararı da azm eyledin mi.. Durmayarak
Cenâb-ı Hakk'a tevekkül edip yol almaya bak (1987, s. 237-238)

Mehmet Âkif, yukarıda yer alan mısralarıyla Âl-i imran suresi 159. ayetin bir kısmına⁵ gönderme yapar. Âl-i imran suresi 159. ayetten hareketle bu mısralarda “Kalbin bütün sırları bilse bile dostlarına yapacağın işler için danış, onlara merhametli ol, onlar hata ederlerse aldırma, affet, sonra hepsi için benden bağışlama iste. Fakat bir kere karar verip de azmettin mi, yol almaya bak, sakın durma: Allah'a tevekkül ederek yol al” diyerek tevekkülün karar verip azimle mücadeleye başladıktan sonra neticeyi sabırla beklemek olduğunu dile getirir. “Kader nedir, sana düşmez o sırrı istiknâh;/ Senin vazîfen itâ'at ne emrederse İlâh.”, “Neden ya, Hazret-i Hakk'ın Resûl-i Muhterem'i,/ Bu bahsi men ediyor mü'minine, boş yere mi?” (1987, s. 235) mısralarıyla da insanın kaderi düşünmeden dünyadaki sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiğini, kaderin tam olarak anlaşılamayacağını, “Allah'ın ayan-ı sabitede, evrenin ve onda yaratacağı canlı-cansız, maddî-manevî her şeyin nasıl olacağını; olayların, durumların ne zaman meydana geleceğini belirlediği, bu sırrı insanların kavramasının mümkün olmadığını; bu yüzden Hz. Peygamberin ‘Kader hakkında düşünmeyiniz.’” (Güler, 2020, s. 189) dediğini belirtir. Âkif, “külli irade ile cüz'î iradeyi, kesin sınırlarla birbirinden ayırır. Manzumenin pek çok yerinde çok açık ve net bir dille, insanın ne yapması gerektiğini söyler. İnsanın yapabileceklerinin sınırını çizer. (...) Âkif bu noktaya, Kuranı Kerim'den hareket ederek, yani din yoluyla, varmıştır. Bu uzun manzumede, inancı kuvvetli olan, her gücünü bu imandan alan bir insanın tavrını buluyoruz. Fakat Âkif'in ulaştığı bu düşünce sistemi, akılla ve müspet ilmin esaslarıyla da uyuşmaktadır. Böylece onda din ve ilim birleşmiş olarak görünür. Bütün bunlarda onun bir fen adamı olmasının, yani Baytarlık tahsili yapmasının da payı olduğunu söylemek mümkündür.” (Ercilasun, 2009, s. 142).

⁵ Metinde Âkif'e ait “Esta'izübillah: Fa'fu anhüm vestağfir lehum ve şâvirhum fil emr (emri) fe izâ azamte fe tevekkel alâllâh (alâllâhi)...” notu yer almaktadır. Âl-i İmran suresine ait bu ayet bölümü “Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever” (3/159).

Âkif, “küçük hikâyelerle büyük hakikatleri ortaya koymayı başarma”sı (Baş, 2012, s. 197) açısından çok etkilendiği ve ahlâkî mesaj vermek için yararlandığı Şirazlı Sadi’den bir hikâye anlatır. Adamın biri bir arslanın bir hayvanı parçalayıp yediğini, arta kalanı ile de topal bir tilkinin karnını doyurduğunu görünce kendi kendine “Ben niçin çalışıyorum?” diye sorar, o zamana kadar çektiği sıkıntılar için üzülür. “Tanrı tilkinin bile rızkını verdikten sonra elbet benim de rızkımı verir” diye düşünür. Bir mağaraya çekilerek yiyecek beklemeye başlar. Günler geçer, bir türlü yiyecek gelmez, açlıktan ölecek noktaya gelir. Bunun üzerine adam kötürüm tilki olmaktansa yırtıcı arslan olmaya, eli kolu tutuyorken çalışmaya karar verir. Sadi’den aktardığı bu hikâyenin hemen arkasından “Ömer, tevekkülü elbet bilirdi bizden iyi.../Ne yaptı “biz mütevekkileriz” diyen kümeyi?” (1997, s.239) mısralarıyla Hz. Ömer’in “mütevekkil” olduğunu iddia eden bir grup Yemenli’ye “mütevekkil” olduklarını, başkalarının sırtından geçindiklerini söyleyerek, toprağı ekmelerini isteyişini hatırlatır (Güler, 2013, s. 202). Vaiz, İslâm’a teşvik amaçlı da olsa Hz. Peygamber’e hadis isnat etmenin vebaline dikkat çeker, “dini çağa göre yorumlamaya olanak sağlayan, değerlere dinamizm katan içtihat kapısının kapatıldığı söylemi”ni (Aydın, 2009, s. 332) eleştirir. “Onca bu söylem, varlığın akışını, sürekliliğini ve dinamizmini hiçe saymak anlamına gelmektedir. Âkif’e göre, bu kapı insanlık var olduğu sürece kapanmayacaktır.” (Aydın, 2009, s. 332). Her işi ehline bırakmak gerekir. Bu nedenle içtihat yetkisine sahip olanlar sadece din adamlarıdır. Vaiz, vazife duygusunun altını çizer, meslekî liyakatin önemine dikkat çeker; iş birliği ve ekip çalışmasının eksikliğinden şikâyet eder:

Neden vezâifi taksîme hiç yanaşmıyoruz?

Olursa bir kişinin koltuğunda on karpuz,

Öbür gelişte de mümkün değil selâmetimiz!

Yazık yazık ki, bu yüzden bütün felâketimiz (1987, s. 244).

Bundan sonra vaiz Mevlana’dan bir hikâye anlatır. Adamın biri harap evine her gün “Bana haber vermeden yıkılma” diye tembih eder. Ama günün birinde evi çöker. İçinde bütün ailesi vardır. Adam çöken eve “Neden bunu bana yaptın? Neden bir işaret göndermedin?” diye sorar. Ev cevap verir: “Ben sana işaret verdim. Sen anlamadın. Eskiyen yerlerimi, çöken yerlerimi biraz çamurla kapattın”. Yani Allah insanlara çalışmaları, felâketleri önlemeleri hususunda işaretler vermekte, aklını kullanmayı bilen insan da bu işaretleri anlamaktadır. Doğu dünyası Mevlana’nın hikâyesinde olduğu gibidir.

Mevcut hazin durumu tespit eden vaiz çözüm önerisi de getirir: Temel eğitim ve öğretmen.

Sonunda: ‘Kuvvetimiz, şüphesiz, ilerlemeli;

Fakat düşünmeli her şeyde önceden temeli.

Taammüm etmesi lâzım maarifin mutlak:
Okur yazarsa ahâli, ne var yapılmayacak?
Donanma, ordu birer ihtiyâc-ı mübrimdir,
O ihtiyâcı, fakat, öğreten ‘muallim’dir!’ (1987, s. 246)

Milletin kaderinde eğitimin ve öğretmenin belirleyici rolünü göstermek için vaiz 19 Temmuz 1870 ile 10 Mayıs 1871 tarihleri arasında yaşanan Fransa-Prusya Savaşı’nda Alman ordusunun kazandığı zaferi ve 2 Eylül 1871’de III. Napolyon’un teslimiyetiyle neticelenen Sedan Muharebesi’ni örnek verir. Prusyalının savaşan ve Fransızları yenen ordusu eğitimli bir ordudur ama asıl kazanan onları yetiştirenlerdir. Bir millet için en büyük felâket vatandaşların cehaletidir; Batı, ilim sayesinde teknolojik üstünlük kazanmıştır:

Felâketin başı, hiç şüphe yok, cehâletimiz;
Bu derde çare bulunmaz -ne olsa- mektepsiz.
Ne Kürd elifbayı sökmüş, ne Türk okur, ne Arab;
Ne Çerkes’in, ne Laz’ın var bakın, elinde kitab!
Hülâsa, milletin efrâdı bilgiden mahrûm.
Unutmayın şunu lâkin: ‘Zamân: Zamân-ı ulûm!’ (1987, s. 247)

Eğitimin, özellikle de temel eğitimin önemine vurgu yapan vaiz bu eğitimi verecek olan öğretmene geçer. Çok sayıda öğretmen değil, nitelikli öğretmen yetiştirmenin önemine işaret eder; öğretmenin imanlı, edepli, vicdanlı ve işinin ehli olması gerektiğini söyler⁶:

Muallim ordusu derken, çekirge orduları
Çıkarsa ortaya, artık hesâb edin zararı!
‘Muallimim’ diyen olmak gerektir îmânlı;
Edebli, sonra liyâkatli, sonra vicdânli (1987, s. 247).

Vaiz miskinlik, tembellik, dinin özünden uzaklaşılması, eğitimdeki aksaklıklar gibi Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu vahim durumun sebeplerini sıraladıktan sonra din-aile ve vatanın kutsiyeti üzerinde durur; uyuyan cemaatin uyanması, vatanın içinde bulunduğu felâketi idrak edebilmesi, için çabalar:

Cihan yıkılsa bizim halk uyanmadan gidecek!
Onun kıyâmı için Sûr’u beklemek lâzım!
Bu duygusuzluğa bir çare yok mu, Allâh’ım?’ (1987, s. 252)

⁶ Âkif, *Asım* kitabında bu özelliklere sahip olmayan ve halkın değerlerine tamamen yabancı bir öğretmenin hikâyesini anlatır. Öğretmenin halkla uyum içinde olması gerektiğini vurgular.

Vatana bağlılığı her kelimesine samimiyetin sindiği “Nasıl tahammül eder hür olan esâretine? Kör olsun ağlamayan, ey vatan, felâketine?” (1987, s. 248) mısraları ile dile getirir. Millî birlik ve beraberlik çağrısı yapar:

Eğer yürekleriniz aynı hisle çarparsa;
Eğer o his gibi tek bir de gâyeniz varsa;
Düşer düşer yine kalkarsınız, emîn olunuz..
Demek ki birliği te'mîn edince kurtuluruz.” (1987, ss. 250-251)

Bundan sonra vaiz topluma ayna tutar. Sosyal hayatta gözlemediği, ortak özellikleri tembellik, yaşadığı topluma karşı sorumluluk duygusu taşımamak, vurdumduymazlık ve bencillik olan dört ayrı insan tipinden bahseder. Sosyal hayatın dokusunu bozan bu tiplerden uzak durmak gerektiğini, onların hem memleketin hâldeki hayatına hem de geleceğine zarar verdiklerini anlatır. Kalabalıklar içindeki birinci olumsuz tip, her işi tevekkül olarak kabul eden, olumsuz bir durum ile karşılaştığında başını daha çok kuma gömenlerdir. Onlar hiçbir şeyin farkında değildirler. Tembeldirler. Başlarına gelen her felâketi Hak'tan bilmek işlerine gelir:

Birinci zümreyi teşkil eden zavallı avâm,
Bıraksalar edecek tatlı uykusunda devam.
Bugün nasibini yerleştiren kursağına:
'Yarın' nedir? Onu bilmez, yatar dönüp sağına.
Yıkılsa arş-ı Hükûmet, tıkılsa kabre vatan,
Vazifesinde değil: Çünkü 'Hepsi Allah'tan!'
Ne hükmü var ki esasen yalancı dünyânın?
Ölürse: Yan gelecek cennetinde Mevlâ'nın.
Fena kuruntu değil! Ben derim, sorulsa bana:
'Kabûl ederse Cehennem ne mutlu, amca, sana!' (1987, s. 253)

İkinci grubu sonsuz bir hüsrana kapılanlar oluşturur. Onlar, ümitsizliğe düşmüşlerdir. Toplumda olan bitenlerin biraz olsun farkındadırlar ama son derece kötümserdirler ve mevcut durumun asla düzelmeyeceğine inanırlar:

İkinci zümreyi teşkil eden cemâat ise,
Hayâta küskün olandır ki: Saplanıp ye'se,
'Selâmetin yolu yoktur.. Ne yapsalar boşuna!'
Demiş de hırkayı çekmiş bütün bütün başına.
Bu türlü bir hareket mahz-ı küfr olur; zîrâ:
Taleble âmir olurken bir âyetinde Hudâ;
Buyurdu: 'Kesmeyiniz rûh-i rahmetimden ümîd;

Ki müşrikin olur ancak o nefhadan nevmîd.⁷

Bu bir; ikincisi: Ye'sin ne olsa esbâbı,

Onun atâlet-i külliyyedir ki icâbı,

Teressübâtını etmişik önceden tahlîl (Ersoy, 1987, s. 253).

Üçüncü grupta, aydın olduklarını iddia eden “alafranga züppeler” vardır. Onların dış görünüşleri, kıyafetleri, tavırları alışılmışın dışındadır. En savulmayacak kederi bir tek bira içerek atarlar. Kumar, içki, fuhuş içindedirler. Ne aile ile ne vatanla bağları vardır ne de halkı tanır. Ahlâkî değer taşımazlar. Kutsal değerlere saygıları yoktur. Kendi tarihlerine, kültürlerine, dinlerine yabancılaşmışlardır. Batı'nın ilmini, sanatını, sanayiini, teknolojisini almak yerine bütün olumsuz taraflarını taklit etmeyi medeniyet olduğunu zannederler:

Üçüncü zümreyi kimlerdir eyleyen teşkil?

Evet, şebab-ı münevver denen şu nesl-i sefih.

-Fakat nezîhini borcumdur eylemek tenzîh-

Bu zübbeler acaba hangi cinsin efrâdı?

Kadın desen, geliyor arkasından erkek adı;

Hayır, kadın değil, erkek desen, nedir o kılık?

Demet demetken o saçlar, ne muhtasar o bıyık?

Sedâsı baykuşa benzer, hırâmı saksağana;

Hülâsa, zübbe demiştim ya, artık anlasana! (1987, ss. 253-254)

Dördüncü grup sefahat hayatına alışkın olan “nazlı beyler”dir. Kendilerini üzüntü verecek her şeyden uzak tutarlar. Sayfiye yerlerinden konsere; konserden, tiyatroya; tiyatrodan sinemaya koşan bu grup için tek önemli olan kendi eğlenceleridir. Hedonist kişiliğe sahip oldukları için sadece kendilerine zevk veren durumlara odaklanırlar. Bu “cici beyler” tiyatro sevdikleri için vaiz onlara altı gerçek tiyatro sahnesi sayar. Bu şekilde sözü bu nazlı beylerin “Fırtınaydı, geçti” diyerek düşünmek dahi istemedikleri Balkan bozgununa getirir. Onlara altı yerde yapılan mezalimi anlatır. Birinci sahne, Osmanlı Devleti'nin ikinci başkenti ve Rumeli'den İstanbul'a geçiş kapısı olan Edirne'dir. Uzun bir kuşatmadan sonra 26 Mart 1913 tarihinde Bulgar ordusu Edirne'yi işgal etmiş, şehir Bulgar ayakları altında ezilmiştir. Selimiye Camii'nden ezan sesi yerine çan sesi duyulmaktadır:

Edirne kal'asıdır gördüğün hisâr-ı mehîb;

O zirvesinde biten simsiyah ağaç da: Salîb!

Murâd-ı Evvel'i sırtında gezdiren tepeler,

⁷ Hicr suresi “Sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitsizliğe kapılanlardan olma! dediler” mealindeki 55. ayet ve “Haktan sapmış olanlardan başka kim Rabbimin nimetinden ümit keser! dedi” mealindeki 56. ayete işaret edilmektedir (15/55-56).

Nasıl rükû ediyor Ferdinand'a, bak, bu sefer!
Bizim midir sanıyorsun şu yükselen bayrak?
Çeken: Savof.. Lala Şâhin değil, kuzum, iyi bak!

(...)

Edirne... İşte o İstanbul'un demir kilidi;
Sefil ayakları altında Bulgar'ın şimdi!

(...)

Bu katliâmda râzıyım ihtirâm olsa,
Harîm-i dîni de geçtik, harîm-i nâmûsa!
Şu dört minâreli câmi ki, yoktu hiçbir eşi;
Ki parlıyordu hilâlinde san'atın güneşi;
Salîbi sîneye çekmiş de bekliyor.. Nevmid!

Evzan sedâsı değil duyduğun tanîn-i medîd! (1987, s.256-257)

İkinci sahne, Tunca nehrinin iki kolu arasında yer alan Sarayıçi'dir. Bulgarlar, Edirne kuşatması sırasında Sarayıçi'ne hapsederek ağaç kabuklarını yemek zorunda bıraktıkları kadın ve çocukları açlıktan öldürmüşler, kemik külçesi halinde yaşama tutunmaya çalışanları da katletmişlerdir:

Ecelle uğraşüyor bir yığın kemik.. Ne hazin!
Yalın ayak, baş açık, bir paçavra sırtında;
Bu tamtakır adanın tamtakır muhîtinde;
Acından ölmeye mahkûm olan zavallıları,
Sular bıraksa da Bulgar bırakmıyor dışarı! (1987, s. 258)

Üçüncü sahne, Gümülcüne'dir. Bulgarlar beş-altı günde otuz bin insanı katlederler. Gümülcüne'deki Müslüman Türklere "Ya Bulgar ol, ya geber" denir; onlar da "Salibe secdeye varmak Hüda'ya isyandır" deyip şehit olmayı tercih ederler:

Birer birer oluyor ırzı, mâli, yurdu heder..
Gidince hepsi elinden: 'Ya Bulgar ol, ya geber!'
Şu, göğsü baltaların en körüyle parçalanan,
Şu, beyni taşların altında uğrayıp kafadan,
Karın, çamurların üstünde, inleyen canlar;
Şu, bir yığın kömür olmuş, kül olmuş insanlar; (1987, ss. 258-259)

Vaiz, şehitlerin önünde saygıyla eğilir:

Siz, ey başındaki destârı etmeyip de fedâ,
Onunla âlem-i lâhuta yükselen şühedâ!
Ne mutlu sizlere: Dünyâda çok ölüm gördüm;
Tahattur etmiyorum böyle kahraman bir ölüm (1987, s. 259).

Dördüncü sahne, Kosova'dır. Burada, Sırlar binlerce Türk'ü öldürür. Bölgede Müslüman nüfusun fazla olduğu gerekçesiyle Sırlar yüz elli bin aile ocağını söndürmüşlerdir:

Nüfus-i müslime çokmuş da gayr-ı müslimeden,
 İdâre müşkil olurmuş tevâzün eylemeden.
 Demek tevâzün içindir bu Müslüman kesmek;
 O hâsıl oldu mu artık adam kesilmeyecek!
 Odun kıyar gibi binlerce sine doğranıyor!
 Ne reng-i muzlime girmiş o yemyeşil Kosova!
 Şimâle doğru bütün Pirzerin, İpek, Yakova,
 Fezâ-yı mahşere dönmüş gırîv -i mâtemden..
 Hem öyle arsa-i mahşer ki: Yok şefâat eden! (1987, s. 260)

Beşinci ve altıncı sahneler yine Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki önemli merkezlerinden olan Selanik ve Serez'dir. Vaiz, Balkan Savaşı ile elden çıkan bu iki mekânı kızıl kelimesini kullanarak anlatır. Balkanlarda yapılan bu zulümler karşısında Batı'nın sessiz kalması, bu zulmü yapanların insanlıklarından utanmaması karşısında şaşkındır:

Zemîni öyle boyanmış ki, hûn-ı İslâm'a:
 Kızıl kesâfeti çökmüş cebîn-i eyyâma!
 Kızıl ufukların altında kıpkızıl her yer..
 Kızardı, baksana, dağlar, kızardı vâdiler;
 Kızardı çehre-i dünyâ; kızardı rû-yı semâ;
 Fakat şu mavili bayrak kızarmıyor hâlâ!
 Onun salındığı yerlerde bir kızıl tûfân,
 Ne can bıraktı, ne îmân, ne boğmadık vicdan! (1987, s. 262)

Balkan Savaşı sırasında Müslüman Türklerin katliama maruz kaldıkları pek çok mekân vardır. Ancak Balkanlarda altı yüz yıllık Osmanlı hâkimiyetine son vermek için yapılan bu katliamlar, "bu kanlı sahneler nazlı beyleri sıkacaktır" der vaiz ve Müslüman âleminin kurtuluşu için yaptığı bir dua ile vaazı bitirir. Vaaz sırasında tabiatıyla konuşan vaizdir. Cemaat üzerinde vaazın etkisini bu nedenle tespit etmek vaaz boyunca mümkün olmasa da Âkif duadan önce yaptığı "Vaiz bu iki sahife-i fecaati tasvire başlamak üzere idi ki, müezzinin ikindi vaktini ihtar eden "Salli" sesi kubbeye aksetti. Lakin yarım saatten beri teessür, nedamet yaşları dökmekte olan cemaatin içinde pek azı bu sadayı işitebildi." (1987, s. 263) açıklamasıyla vaiz ile cemaat arasında bir iletişimsizlik olmadığını, vaazın cemaati derinden etkilediğini aktarır.

Sonuç

Balkan bozgunu sırasında kaleme almaya başladığı ve Temmuz 1914'te yayını tamamlanan *Fatih Kürsüsünde*'de Mehmet Âkif aşağıdaki mesajları vermiştir:

1. Din ile ilim arasında çatışma yoktur. Din ilim sayesinde yükselir ve yayılır.
2. Tarihi eserlere saygı gösterilmelidir.
3. Türkçe dilbilgisi kuralları doğrultusunda yeni kelime ve kavramlar karşılanmalıdır.
4. Hurafelere sapanan din adamları dine ve topluma zarar verirler.
5. Medreseler ilim üretemez hâle gelmişlerdir. Modern eğitim veren okullarla medreselerin birleştirilmesi, eğitimde birlik ve sürekliliğin sağlanması gerekir.
6. Eğitimin en önemli kısmı temel eğitimidir. Temel eğitimi verecek, halkın değerlerine saygılı, nitelikli öğretmen yetiştirmek memleketin geleceği açısından çok önemlidir.
7. Kader ve tevekkül, başa gelen her şeyi Allah'tan bilmek anlamını taşımaz. İnsan, sorumluluğunu bilmeli, elinden gelen her şeyi yaptıktan sonra neticeyi sabırla beklemelidir.
8. İctihat kapısı kapanmamıştır.
9. Çalışmadan kazanmak mümkün değildir. Fertlerin çalışmasının yanı sıra iş birliği, ekip çalışması da önemlidir. Her işin ehli tarafından yapılması gerekir.
10. Kahvehaneler tembellerin mekânıdır. Halk ve aydın vurdumduymaz, sorumsuz, tembel, miskin, ümitsiz ve kötümser olmamalıdır. Aydın, kendi milletinin değerlerine yabancılaşmamalıdır. Batı'nın olumsuz tarafları değil, ilmi, sanatı, teknolojisi örnek alınmalıdır.
11. Batı yaradılışın kanunu doğrultusunda sürekli çalışıp ürettiği için Doğu dünyasına karşı bir üstünlük yakalamıştır. Osmanlı Devleti, çağın gerisinde kaldığı için çöküş başlamıştır.
12. İslâm dünyası söz konusu olduğunda Batı'nın tüm acılara kulaklarını tıkadığı bilinmeli, millî birlik ve beraberlik içinde vatana sahip çıkılmalıdır.

Bu vaazın tek muhatabı reel mekândaki muhayyel cemaat değildir; nesiller boyunca *Safahat*'in tüm okuyucularıdır. Bu nedenle Mehmet Âkif tıpkı Millî Mücadele döneminde çoğaltılarak halka ve cepheye ulaştırılan mevzeleri gibi geniş bir kitleye bu vaaz sayesinde de ulaşmayı hedeflemiştir. Üstelik bu vaaz zaman perdesini aşır sonraki nesillere seslenebilmek adına basılı bir kitaptır. Ancak Âkif'in ferdin ve milletin ayakta kalabilmesinin öncelikli tek şartı olan çalışmayı gerekçeleriyle birlikte anlattığı hem halka hem de devlet adamlarına gücün kaybedildiği noktada hangi felâketlerle karşılaştığını Balkan Savaşı örneği ile gösterdiği bu vaaz sadece *Safahat*'ı merak edip okumak isteyenlerin yararlanmasıyla sınırlı kalmamalıdır. Mehmet Âkif'in hem *Fatih Kürsüsünde*'de hem de *Safahat*'in diğer bölümlerinde sık sık kullandığı tiyatral yapıdan yola

çıkarak Âkif'in "asrın idrakine İslâm'ı" söyleterek verdiği mesajlar sahne uyarlamalarıyla da geniş kitlelere duyurulmalıdır.

Kaynakça

- Akın, A. (2016). Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(29), 179-211.
- Aydın, H. (2009). Mehmet Âkif Ersoy'un Şiirsel Söyleminde Doğu'nun Geri Kalmışlığının Felsefi Çözümlemesi. G. Yıldız, M. Z. Yıldırım vd. (Ed.), *I. Uluslararası Mehmet Âkif Sempozyumu* içinde (C.1, s.327-336). Burdur: Desen Ofset.
- Bağlıoğlu, A. (2016). Mehmet Âkif'in Geleneksel Din Anlayışına Eleştirileri I 'Asrın İdrakine İslâm'ı Söylemek'. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (21), 29-45.
- Baş, S. (2012). Bir Merhamet Şairi Olarak Mehmet Âkif. *Turkish Studies*, (7), 193-217.
- Çantay, H. B. (1966). *Âkifname*. İstanbul: Sait Matbaası.
- Düzdağ, E. (1996). *Mehmet Âkif Ersoy*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Basımevi.
- Enginün, İ. (1991). Mehmet Âkif'te İroni. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ercilasun, B. (2009). Mehmet Âkif ve Kader Meselesi. G. Yıldız, M. Z. Yıldırım vd. (Ed.), *I. Uluslararası Mehmet Âkif Sempozyumu* içinde (C. 1, s.135-143). Burdur: Desen Ofset.
- Ersoy, M. A. (1987). *Safahat* (M. E. Düzdağ, Haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 728. İstanbul: Acar Matbaacılık Tesisleri.
- Güler, Z. (2013). Mehmet Âkif'in Fatih Kürsüsünde ve Asım'da Hadis Atıfları. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1, 198-210
- Güler, Z. (2020). Safahat'tan Seçmeler Kader-Tevekkül. *Journal of Turkish Language and Literature*, 6(2), 180-201.
- Karataş, T. (2011). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Sütun Yayınları.
- Özcan, N. (2009). Mehmet Akif'in Şiirlerinde Yoksul İnsan Manzaraları. *Türk Yurdu*. 19.11.2021 tarihinde <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2457#> adresinden erişildi.
- Tekin, M. (1991). *Roman Sanatı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yetiş, K. (2006). *Bir Mustarip Mehmet Âkif Ersoy*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ahzâb Suresi 56. ayet tefsirine 05.04.2021 tarihinde <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Ahz%C3%A2b-suresi/3589/56-ayet-tefsiri> adresinden erişildi.
- A'râf Suresi 185-186. ayet tefsirine 05.04.2021 tarihinde <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/A'r%C3%A2f-suresi/1139/185-186-ayet-tefsiri> adresinden erişildi.
- Âl-i İmrân Suresi 159. ayet tefsirine 08.04.2021 tarihinde <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/%C3%821-i-%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/452/159-ayet-tefsiri> adresinden erişildi.
- Hicr Suresi 51-56. ayet tefsirine 09.04.2021 tarihinde <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hicr-suresi/1853/51-56-ayet-tefsiri> adresinden erişildi.